

Перлина українського театру

До 150-річчя від дня народження Марії Заньковецької

Методично-бібліографічні матеріали

Чернігів 2004

ББК

Перлина українського театру: До 150-річчя від дня народження Марії Заньковецької: Методично-бібліографічні матеріали / Укладачі: Л.М. Поліщук, О.П. Рижаєва, І.Я. Каганова. Відп. за випуск Л.В. Феофілова. – Чернігів, 2004. – с.

Комп'ютерний набір,
макетування Л. Раєвич
Ризограф ОУНБ ім. В.Г. Короленка
Тираж 35 прим.

© Чернігівська ОУНБ
ім. В.Г. Короленка

Де йшла вона – там сходили троянди,
Куди дивилася – зірки.
Із сліз її – займались діаманти,
З зітхань – знімалися чайки.
Хто чув її, той чув наш степ зелений,
Стояв у нашому гаю.
Той розумів наш біль і гнів шалений
І плакав в нашому краю.¹

О. Олесь

Велика українська актриса Марія Костянтинівна Заньковецька (справжнє прізвище – Адасовська) народилася 4 серпня 1854 року в мальовничому селі Заньки Ніжинського повіту Чернігівської губернії у багатодітній родині дворянина Костянтина Костянтиновича Адасовського та міщанки з Чернігова Марії Василівни Нефедової.

Батько Марії служив титулярним радником Ніжинського повітового суду. Музично обдарований від природи, він мав гарний баритон, добре грав на фортепіано, скрипці, гітарі. У своєму маєтку організував хор кріпаків. Свою пристрасть до музичного мистецтва батько передав доньці. Удвох вони часто влаштовували для гостей сімейні концерти.

З десяти років Марія почала навчання у приватному пансіоні С.Ф. Осовської в Чернігові. Дівчинка з великим задоволенням поринула у світ знань, але більш за все любила імпровізувати перед своїми подругами різні танці та пантоміми, складала коротенькі п'єси і виконувала їх з великим натхненням, захоплюючи своєю грою учнів і вчителів.

По закінченні пансіонату розгортається аматорська діяльність М.К. Заньковецької. Тимчасовий вихід своєму прагненню до артистичної діяльності дівчина знайшла у виставах так званого „благородного театру” у м. Ніжині. Грала здебільшого у співочих ролях: водевілях і комедіях російського репертуару. Прагнула вступити до консерваторії, щоб професійно вчитися співу. Але батьки й слухати не хотіли про майбутню кар'єру дочки як співачки. Від батьківського нерозуміння стало тісно і задушно у рідній домівці. Не врятував Марію і шлюб (1875 р.) з капітаном артилерійської бригади, тамбовським дворянином Олексієм Антоновичем Хлистовим. Тяжко переживала вона зраду людини, яка, прикриваючись „співчуттям”, насправді ніколи не поділяла її прагнень. Тільки на прохання офіцерів та їхніх дружин чоловік дозволив Марії Костянтинівни взяти участь у виставах (м. Бендери) на користь поранених у війні з Туреччиною. З великим успіхом вона виступила в п'єсі „Наталка Полтавка” та в „Живих картинах” (1876 р.).

Через деякий час Марія Заньковецька знайшла в собі сили і розірвала шлюбні стосунки з Хлистовим. „Я кохалася у мистецтві, – писала вона, – любов до сцени стала моїм життям. Я не могла більше боротися зі своїм коханням і, порвавши зі всіма своїми, поступила на сцену”.²

Розірвання шлюбу було затяжним. Лише 29 лютого 1888 р. святий Синод дав згоду на розлучення: „с дозволением мужу вступить в новый брак, а жена оставлена навсегда в безбрачии и передана на семь лет церковной эпитимии”.³

27 жовтня 1882 року у міському театрі Єлисаветграда (нині Кіровоград) під орудою М. Кропивницького розпочався творчий шлях видатної української актриси. Вперше на професійній сцені вона зіграла роль Наталки („Наталка Полтавка”) І.П. Котляревського.

Пізніше М. Заньковецька (вона взяла цей псевдонім на згадку про щасливе дитинство в Заньках) працювала в найпопулярніших і найпрофесійніших українських трупах М. Кропивницького, М. Старицького, М. Садовського, П. Саксаганського, І. Карпенка-Карого.

¹ Олесь О. Марії Заньковецькій. Із збірки „Кому повім печаль мою...”. Кн. XI // Олесь О. Вибране. – К.: Рад. письменник, 1958. – С. 399.

² Аавтобіографія артистки Державного народного театру Марії Костянтинівни Заньковецької // Вінок спогадів про Заньковецьку. – К.: Мистецтво, 1950. – С. 25.

³ Лемешенко Г. Розлучення // Старожитності. – 1992. – № 9. – С. 3.

З року в рік зростала майстерність Марії Костянтинівни як драматичної актриси. В її репертуарі більше 30 ролей на сцені. Це – переважно драматично-героїчні персонажі. Вона „пережила” жіноче безталання Харитини („Наймичка” І.К. Карпенка-Карого, 1887), Олени („Глитай, або ж Павук” М.П. Кропивницького, 1883), Ази („Циганка Аза” М.П. Старицького, 1892 р.), Катрі і Цвіркунки („Не судилось”, 1889, „Чорноморці”, 1882 його ж), Шевченкової Галі („Назар Стодоля”, 1882) та Квітчиної Уляни („Сватання на Гончарівці”). А ще: Аксюші з „Лісу” О. Островського (1891) та Йо із „Загибелі Надії” Гейерманса. Актриса створювала образи, проникнуті справжнім драматизмом і запальною комедійністю. Вона уславляла своєю грою звичайних простих людей, розкриваючи безмежність їхніх душ. Маючи чудовий голос – драматичне сопрано, незрівнянно виконувала у спектаклях українські народні пісні.

Актриса знімалася в кіно: відтворила образ Наталки Полтавки (1910) та матері („Остап Бандура”, 1923).

Марія Заньковецька – людина високого інтелекту і культури, натура невичерпного темпераменту й життєвого оптимізму, виняткової пам’яті, спостережливості, працездатності. Жінка незвичайної краси і чарівності.

Талант М.К. Заньковецької був відомий не тільки на Україні, а й далеко за її межами. Єлисаветград, Полтава, Київ, Чернігів, Харків, Ростов-на-Дону, Житомир, Одеса, Петербург, Москва... Від вистави до вистави зростала слава актриси. Свідчення критики: „потрясаюче враження ” приводило публіку в „шалений захват”, що викликало „численні зомління”, „істеричні крики і ридання дам”, сльози навіть „декотрих мужчин”.

Мистецтвознавці ставили Заньковецьку на рівень світових театральних зірок: італійки Елеонори Дузе, французьки Сари Бернар і росіянки Віри Комісаржевської. І не дивно, що Леся Українка вважала М. Заньковецьку єдиною актрисою, здатною втілити її задум на сцені, зокрема, образ Люби Гощинської у п’єсі „Блакитна троянда”.

Про велич і неповторність хисту Заньковецької відгукувалися: Толстой і Чехов, Тичина і Рильський... Та хто міг залишитись байдужим до знедолених героїнь талановитої актриси. Вона жила і вірила в краще майбутнє рідного краю та в нове, вільне, національне мистецтво. Високо оцінив гру Марії Костянтинівни К. Станіславський: „Талант винятковий, свій, національний. Я б сказав – істинно народний”.

У 1923 р. багаторічне громадянське і мистецьке подвижництво Марії Костянтинівни по формуванню національного театального мистецтва, розвитку драматургії, створенню школи сценічної майстерності було відзначено почесним званням Народної артистки України.

Проте, ставши зіркою першої величини і заслуживши світове визнання, М. Заньковецька ніколи не цуралася і не забувала рідної землі, багато зробивши для становлення і розвитку театального мистецтва Чернігівщини. У 1883 році вона тріумфально виступила у складі трупи М. Кропивницького на гастролях у Чернігові. Ставили по дві вистави на день – одну російську („Вспышка у домашнего очага”) і одну українську („Наталка Полтавка”). У 1888 році Марія Заньковецька вперше у ранзі професійної актриси виступила на ніжинській сцені. На запрошення членів місцевого „Музично-драматичного товариства” (виникло у 1887 р.) Марія Костянтинівна разом із М. Садовським та Л. Манько зіграла у спектаклях „Наталка Полтавка” та „Кум-мірошник”, які пройшли з небаченим успіхом. Починаючи з цього часу життя і творчість актриси знову на довгі роки виявились пов’язані з Ніжином. У 1900 році разом з трупою М. Кропивницького вона побувала тут на гастролях. А у 1902 році оселилася в Ніжині, де купила невеликий будинок у Сучковому провулку (тепер вулиця М. Заньковецької). Тут, у Ніжині, зустріла початок революції 1905 року. У серпні 1906 року отримала пропозицію М.К. Садовського заснувати власний театр у Києві, не тільки прийняла її, але і забрала з собою майже всіх ніжинських аматорів, давши таким чином багатьом з них путівку на велику сцену. В роки радянської влади Марія Костянтинівна ще раз повернулася до Ніжина. У 1918 році вона заснувала тут театр під назвою „Українська група під керівництвом М. Заньковецької”, з яким мала, як завжди, великий успіх. Тоді ж запросила сюди на гастролі групу П.К. Саксаганського. 2 липня 1919 року М. Заньковецька залишила Ніжин і Чернігівщину.

Переїхавши до Києва вона протягом 1919–1921 рр. працювала у Державному Народному Українському театрі, на базі якого у 1922 році було створено театр ім. Заньковецької (тепер Львівський український драматичний театр ім. М. Заньковецької). У грудні 1922 року, відзначивши 40-річчя своєї професійної акторської діяльності, Марія Костянтинівна назавжди залишила сцену.

У 1924 році М. Заньковецька востаннє повернулася до Ніжина. Старенька і немічна, вона не бажала спокою, намагалася продовжити творчу діяльність. Та роки брали своє. Восени 1926 року актриса залишила Ніжин і переїхала до Києва. 4 жовтня 1934 року її не стало. Поховано Марію Костянтинівну на Байковому кладовищі, де згодом було встановлено пам'ятник роботи скульптора Ю. Білостоцького.

На відзнаку пам'яті Марії Костянтинівни в Києві, у будинку, де вона мешкала протягом 1918–1934 рр., створено музей-квартиру (1960, реконструйовано 1990 р.), встановлено статую актриси у Маріїнському парку (скульптор Г. Кальченко).

І на Чернігівщині пам'ятають М. Заньковецьку. Її ім'ям названо вулицю у Ніжині. Встановлено пам'ятники – в с. Заньки (1964, скульптор Ю. Станецький) та Ніжині (1993, скульптор О. Скобликов). Створено меморіальний музей в с. Заньки (з 1964 р.). У Ніжинському краєзнавчому музеї демонструється експозиція, присвячена геніальній актрисі.

* * *

До ювілею Марії Заньковецької радимо оформити в бібліотеках (виходячи з можливостей кожної) книжково-ілюстративні виставки або викладки матеріалів, присвячених знаменитій актрисі. З життєвим шляхом і творчістю видатної землячки познайомлять читачів бібліографічні огляди, театральні та мистецькі години на теми: „Гордість української землі”, „Зірка театру Корифеїв”, „Тріумф українського слова в ролях Марії Заньковецької”, „Духовна дочка Т. Шевченка”, „Її зорею називали...”, „Заньковецька і російська творча інтелігенція”, „Ось де справжній талант, ось де справжня акторська творчість” та ін.

Пропонуємо оформити книжкову виставку „Цариця української сцени” за такими розділами:

1. Марія Заньковецька у житті та на сцені.
2. Чернігівські стежки актриси.
3. „Я не зрадила своєї рідної, національної справи”.

Цитати до виставки:

„Кожний, хто тільки знає українську сцену, хто знає її діячів, той ніколи не забуде вашого імені, не забуде його й історія України. Тепер ми дочекалися часу, дочекалися свята Вашої праці і поспішаємо на те свято! Незабутній Кобзар українського горя поставив слово на сторожі, а Ви понесли те слово, щоб палити серце, щоб будити ним чуйність до світла і рідної мови. Тільки палка душа, тонке вухо і добрий зір поведуть народ на шлях сонця, на шлях переможниці весни!” (М. Коцюбинський).

„Талант винятковий, свій, національний, я б сказав – істинно народний” (К. Станіславський).

Радимо також підготувати літературно-музичний вечір „Заручена зі сценою”. До його проведення варто залучити членів клубів любителів мистецтва, самодіяльних та професійних акторів, нижче пропонуємо план проведення заходу.

Заручена зі сценою

(літературно-музичний вечір)

1. Талант яскравий і багатогранний. Виступ театро- або літературознавця.
2. Марія Заньковецька – носій української ідеї на сцені. Бібліографічний огляд.
3. „Любов до сцени захватила мене зовсім”. Сцени з вистав, підготовлені акторами самодіяльних театрів та гуртків. (Радимо взяти уривки з вистав, у яких колись зачаровувала глядачів Заньковецька – „Назар Стодоля” Т. Шевченка, „Наталка-Полтавка”

І. Котляревського, „Наймичка”, „Безталанна” І. Карпенка-Карого, „Глитай, або ж Павук”, „Дай серцю волю, заведе в неволю”, „Доки сонце зійде, роса очі виїсть” М. Кропивницького тощо).

4. „Умій нести свій хрест і віруй”. Літературно-музична композиція.

Бажано також підготувати презентацію книги: Бобир О. Українська свідомість і російські симпатії Марії Заньковецької: (до 150-річчя від дня народження актриси). – Чернігів, 2004. – 32 с.

Можна також скористатися сценарієм вечора „Зорій довіку поміж нами” (Диво слово. – 1995. – № 12. – С. 55–59).

Рекомендаційний список, поданий нижче, допоможе вам при підготовці заходів.

***

1. ПРО відзначення 150-річчя з дня народження видатної української акторки Марії Заньковецької: Постанова Верховної Ради України № 1836-IV від 22 черв. 2004 р. //Голос України. – 2004. – 6 лип. – С.18.

***

2. ЗАНЬКОВЕЦЬКА Марія //Енциклопедія українознавства: Перевид. в Україні. – К., 1994. – Т.2. – С. 743.

3. ЗАНЬКОВЕЦЬКА Марія Костянтинівна (4.08.1854 – 4.10.1934) – укр. актриса, нар. арт. Республіки //Мистецтво України: Біогр. довідн. /За ред. А.В.Кудрицького. – К., 1997. – С.254-255.

4. ЗАНЬКОВЕЦЬКА Марія Костянтинівна (1854-1934) – актриса, громадська діячка //Шаров І. 100 видатних імен України. – К., 1999. – С. 147-151.

***

5. БОБИР О.В. Марія Заньковецька у колі діячів російської культури. – К.: Т-во „Знання УРСР”, 1984. – 32с.

6. БОБИР О. Українська свідомість і російські симпатії Марії Заньковецької: (до 150-річчя від дня народження актриси). – Чернігів, 2004. – 32с.

7. БОГОМОЛЕЦЬ – ЛАЗУРСЬКА Н. Життя Марії Заньковецької. – К.: Держ. вид-во образотв. мистецтва і муз.літ. УРСР, 1961. – 66 с.: іл.

8. ГИТОВИЧ Н.И. Летопись жизни и творчества А.П.Чехова. – М.: Гос.изд-во худ. лит., 1955. – 879 с.: ил.

С.306, 307, 308, 332, 351: Зустрічі А.П.Чехова із М.К.Заньковецькою. 1892 – 1893 рр.

9. ДУРЫЛИН С.Н. Мария Заньковецкая. 1854 – 1934: Жизнь и творчество. – К.: Мистецтво, 1982. – 446 с.: ил.

10. ЗІЛЬБЕРМАН Е. Ніжинська Чайка: [До 140-річчя від дня народження М.К.Заньковецької] //Гарт. – 1994. – 5 серп. – С.5.

11. МАНДРИКА В. Ясний промінь таланту //Десн. правда. – 1994. – 4 серп.

12. НАРОДНИЙ музей М.К.Заньковецької /Черніг. обл. упр. культури. – Чернігів, 1980. – 1 розг.л.

13. ОНИЩЕНКО Н. Будинок Заньковецької: між двома ювілеями //Уряд. кур’єр. – 2003. – 1 серп. – С.7; Десн. правда. – 2003. – 17 лип.

Проблеми створення музею у мемор. будинку у Ніжині.

14. ОНИЩЕНКО Н. Нове про Марію Заньковецьку //Просвіта. – 1996. – 10 серп.

15. ПЕРЛИНА українського театру: До 150-річчя від дня народження М.К. Заньковецької (1854–1934) // Календар знаменних і пам’ятних дат 2004. III кв. – К., 2004. – С. 41–46.

16. САМОЙЛЕНКО Г.В. Марія Заньковецька і театральне життя Ніжина. – Ніжин.: НДПІ, 1994. – 56 с.

17. СТУДЬОНОВА Л. Хохлацька королева //Студьонова Л. Чернігівки в житті славетних. – Чернігів, 1996. – С.40-43.

18. ЧЕХОВ А.П. Полное собрание сочинений и писем: В 20-ти т. /Под общ. ред. А.М.Еголина, Н.С.Тихонова. – М.: Гос. изд-во худож. лит., 1949. – Т.XIV. Письма. 1888-1889. – 684с.
С.115-120: М.К.Заньковецька
Т.XV. Письма.1890-1892. – 687с.
С.303-304, 307-308, 311-312, 364-365: М.К.Заньковецька.
Т.XVI. Письма. 1893-1896. – 638с.
С. 106-107, 452: М.К.Заньковецька.
19. ШЕВЧЕНКО В., Панін І. Деякі уточнення до біографії Марії Заньковецької //Сіверян. літопис. – 2001. – № 6. – С.50-55.
20. ШЕВЧЕНКО В. Чернігівські стежки Марії Заньковецької //Літ. Чернігів. – 2000. – № 15. – С. 108 – 117.
21. ЯНІЙ О. “Зорій довіку поміж нами”: (Сценарій вечора, присвяченого М.Заньковецькій) //Дивослово. – 1995. – № 12. – С. 55-59.